

KÉT ISMERTEN IS „ISMERTLEN” NAGYVÁRADI ADY-FOTÓ 1908-BÓL

E. Csorba Csilla remek könyvében¹ Ady Endre fényképeit és azok keletkezéstörténetét tárgyalva jegyzi meg két Nagyváradon készült fotográfia kapcsán, hogy azok „megítélésünk szerint” egy időben készültek. A fogalmazás szerény és visszafogott, a két képet összehasonlítva jól látszik, hogy nem csupán a fotográfus személye azonos, de azokon Ady Endre öltözete, sőt mi több, még frizurája is a legkisebb részletekig egybevág, egyéb adatokat figyelembe véve pedig kikövetkeztethető, hogy a két fénykép minden valószínűség szerint egy napon készült. Az egyik fotográfia régóta közismert Ady egykor „ismeretlen

Ady Endre arcképe, 1908,
Lembert Ede felvétele (OSZK)

váradi fényképeként”, amint azt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött felvételen lila tintával a fotó alján valaki rájegyezte. A kép 1908-ból való, Lembert Ede nagyváradai fényképész felvétele, akinek a Rákóczi út 8. szám alatt volt akkoriban műterme a Pécparton Párizsban. A másik felvételen Ady két általa sokat pártolt fiatal barátja, híve társaságában látható. A fényképen középen ülő Adyval *A Holnap*-os költő, Emőd Tamás, illetve a *Holnap* Irodalmi Társaság egyik oszlopos tagja, később második elnöke, a hírlapíró jogász Nagy Mihály egy szecessziós kis asztalka körül ülnek, amin a *Nyugat* (feltételezhetően a legelső két, netán más) lapszámai láthatók. Csorba Csilla helyesen fűzi hozzá e fotóhoz, hogy: „a *Nyugat*-szám szerepeltetése a majdani holnaposok előtt egyfajta szellemi azonosulást jelenthetett”.² A fogalmazásban a „majdani” jelző 1908 tavaszára utal, ekkor már lázasan szerveződött a nagyváradai költői csoportosulás, de végül havi revüt, azaz irodalmi lapot nem sikerült alapítaniuk, s a helyette megjelenő első antológiájuk is – különböző okokból – csak az év szeptemberében mutatkozhatott be. A magyarázat az

¹ E. CSORBA Csilla, *Ady: A portrévá lett arc: Ady Endre összes fényképe* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008).

² Uo., 66.

Emőd Tamás, Ady Endre és Nagy Mihály, 1908, Lembert Ede felvétele (OSZK)

ezt megelőző hónapokra, 1908 első nyolc-kilenc hónapjára datálja a két fotográfiát, de leginkább két hónapot emel ki lehetséges időpontként, 1908 februárját vagy áprilisát.

A két fénykép közül a második is ismert volt, többek között Révész Béla *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről* című könyvéből.³ A fotót jól látható módon Lembert Ede felragasztotta a fotografusi karton cégpapírjára, melyen nyomtatott névjegye, vignettája látható, erre a papírrészre írt Juhász Gyula idézőjelek között két autográf sort sötét tintával: „»Mint a Corvinák három bús diákja, / Múltak ködén át ködlő cimborák. -« / Juhász”. Ez alatt Emőd Tamás más tollal datálásképp odaírta: „910. III. 5.”; majd ő is ellátta aláírásával a Lembert-féle fényképpapírt. Maga a háromalakos fotográfia mindazonáltal több helyen csak részleteiben, csonkán látott napvilágot az idők során. Furcsa módon Emőd Tamás a *Nyugatban* közölt visszaemlékezésében,⁴ 1923. április 1-jén is csak Ady kinagyított képét közölte, elhagyva a képről Nagy Mihályt és önmagát, s így fűzött hozzá magyarázatot, amire még visszatérek. A *Magyar irodalmi lexikon* első kötetében szintén csonkán szerepelt a kép,⁵ abban az eredeti fotóról Nagy Mihályt vágták le, és így az „Emőd Tamás” címszónál közölték, Emődöt Adyval együtt ábrázolva. Az első, csak Adyt ábrázoló

³ Révész Béla, *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről* (Budapest: Athenaeum, 1925, kiegészített, 2. kiadás), 64. és 65. között, o. n.

⁴ Emőd Tamás, „Két Ady-kép”, *Nyugat* 16, 7. sz. (1923): 434–437.

⁵ BENEDEK Marcell, főszerk., *Magyar irodalmi lexikon*, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963–1965), 1:290.

portréfotó is furcsa pályát futott be: az Amicus kiadású *Ady-könyv* – amint arra helyesen az említett Ady-fotográfiákat közlő albumban Csorba Csilla is felhívta a figyelmet – tévesen még Major Henrik felvételeként közölte 1924-ben.⁶ E képek csupán egyetlen eredeti pozitívja létezhetett, Emőd Tamás legalábbis azt írta említett visszaemlékezésében, hogy az „ma is Rozsnyai tulajdonában van Szeghalmon”.⁷ Emőd az erről készült kópiával rendelkezett: „Az ő szívességéből kaptam meg, hogy kliséjét csináltassak róla, az utólagos hozzájárulásában bízva, közreadom másolatát.”⁸ Minden bizonnyal emiatt feltételezett a két kép elkészülte között pár hónap eltérést. Az, amelyiken Ady egyedül látható és a végtelenbe tekint, véleménye szerint későbbi, mint a hármas, s már *A duk-duk affér* utáni időből való, tehát – Emőd feltételezése szerint – 1908. november 15. után készült volna.

Emőd cikkében több pontatlanság, tévedés is kimutatható, vélhetőleg a másfél évtized távlatából történő visszaemlékezés miatt. A képek kíséretként közölt lírai írásában láthatóan *két történetet szeretne leginkább elmondani* a két közölt Ady-fotó kapcsán, mindkettőben el nem ítéhető módon saját egykori szerepét is kidomborítva. Az egyik történet a hármas asztaltársasághoz kapcsolódik, ez tulajdonképpen a *Nyugat* első számainak megjelenését és Adyra tett hatását részletezi, aminek Emőd és Nagy a szemtanúja volt. (Ennek értelmében Ady először Váradon vehette volna kézbe a *Nyugatot*!) Sokatmondó, hogy Emőd másutt – mint szó lesz róla – ugyanezen fotó kapcsán már 1907 körül említett. A másik, egyéni Ady-portréhoz (ami nagy valószínűséggel ugyanazon a napon, ugyanabban a műteremben készült, de Ady már társasága nélkül készítette azt) nehezebben lehetett történetet társítani, így ott Emőd a saját életében is fontos események közül az 1923-as közléskor Adynak *A duk-duk affér* utáni kálváriáját emeli ki, mert abban ő maga is (több irányból) érintett (és említett) volt. A *Nyugatban* így közölheti e portré sajátos magyarázatakor a neki szóló Ady-levél bocsánatkérő sorait is. Mindebből egyetlen dolog bizonyos: azt a fotót, amin csak Ady Endre látható, Emőd sokáig nem ismerhette, így biztosra vehető, hogy e felvétel készítésekor ő (már) nem volt jelen, s utóbb ezért gondolhattott időbeli különbséget a két fénykép elkészülte között.

Lássuk közelebről: Adynak *A duk-duk affér* utáni visszakozása, Érmindszentről küldött sajátos bocsánatkérő sorai jól ismertek 1908 utolsó másfél hónapjából. Ady ekkor szülőfalujába menekülve sűrűn magyarázkodik kínos levelekben Hatvanyinak⁹ és a nyugatosoknak, *A Holnap* tagjainak, Schöpflin Aladárnak, s mindenkinek; Lédáéknak szóló év végi levelében pedig egyenesen úgy fogalmaz: „Hülye cikk volt”.¹⁰ Az Emődnek címzett egyik levelében arra kéri fiatal barátját, hogy értesse meg „a fiúkkal” (mármint a váradi *A Holnap* tagjaival és támogatóikkal), hogy fulmináns cikke éle nem ellenük szólt. Az mindenképpen említendő tény, hogy Ady a világtól való elbujdosása, év végi magyarázkodásai közepette – a Juhász Gyulával történt nyilvános pengeváltásai után a *Független Magyarország*

⁶ REITER László, szerk., *Ady-könyv: Dokumentumok az Ady-kérdéshez* (Budapest: Amicus, 1924).

⁷ EMÖD, „Két Ady-kép...”

⁸ Uo.

⁹ Csak Hatvanyinak több mint egy tucat magyarázkodó levelet ír, utóbbi pedig így zárja az ügyet: „Czikked tehát köztünk *elfeledhető*, de nem excusálható.” Ld. még „Hatvany Lajos levele Ady Endrének, 1908. nov. 21–22.”, in *Ady Endre levelezése II. (1908–1909)*, kiad. HEGYI Katalin és VITÁLYOS László, Ady Endre összes művei, 100–101 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 2001), 101.

¹⁰ „Ady Endre levele Diósi Ödönnek, 1908. nov. 29.”, in *Ady Endre levelezése II...*, kiad. HEGYI és VITÁLYOS, 108–109, 108.

hasábjain” – magánleveleiben épp a háromalakos képen látható két személynek írt elnézést kérő sorokat a váradi barátai közül, vagyis Emődnek és Nagy Mihálynak. Mindketten valóban közel álltak hozzá. Előbbit arra kérte, hogy „Canossa-járás gyanuja nélkül”¹² is számíton rá továbbra is *A Holnap*ban s minden más téren, utóbbinak előbb azt írta, hogy „a fiúkat mind-mind üdvözlöm”,¹³ majd egy másik levelében azt, hogy mindazokat, „akik még nem tagadtak meg, ölelem”,¹⁴ végül azt, hogy „egyre kérek: értesd meg a fiukkal, hogy semmit ellenük nem vétettem. Kezdjük, ha akarják, előlről, illetve ott, ahol abbamaradt, a dolgot. Én, bizonyísten, még Lipótmezőről is küldök írást. Kollányival légy jól s szeressetek engem. [...] A fiukat, főképpen [Emőd] Tamást, ölelem.”¹⁵

Látható egyfelől, hogy mind Emőd, mind Nagy Mihály Ady legszűkebb köréhez és a nagyváradi társaság magjához tartozott, akik révén Ady „üzent” is további cimboráinak, támogatóinak. *A Holnap* első antológiáját Emőd pedig eleve úgy dedikálta Nagy Mihálynak, hogy „a Hétmagyarok törzsfőnökének” szólította már akkor is, amikor Nagy még nem volt a poéták mögött 1908 októberében megalakult irodalmi társaság elnöke – majd csak a következő év végén vette át Dénes Sándortól e tisztséget. 1908-ban 24 esztendő volt csupán, egyetemi stúdiumokat végzett. Az Emőd-dedikációban szereplő indoklás egyértelművé teszi Nagy beavatott mivoltát is: „mert együtt vívta és vívja meg a nagy csatát velünk, a hetek oldalán”. Emőd „benső szeretettel, holtomiglan tartó pajtással” viszonyult Nagy Mihályhoz, költőként azonban Dutka Ákos és Ady barátságára volt a legbüszkébb. *A Holnap*-os poétatársak közül Adynak az *Uj Idők*ben közölt novemberi cikkét leginkább Juhász, Dutka és a fiatal Emőd érezte arcucsapásnak, ügyük megcsúfolásának.¹⁶ Őket, hármukat jó barátokként is szoros kötelékek fűzték egymáshoz ekkor és még évtizedek múltán is. A két idősebb, tapasztaltabb, s némiképp már az antológia előtt is országos hírnevet szerzett alkotó, a kétkötetes Dutka és az egy verskötettel rendelkező Juhász különösen jó barátok lettek, mellettük a rájuk felnező, rajongó fiatal Emőd képviselte elsősorban a helyi poétaerőket. (Miklós Jutka ugyan Nagyváradon élt, de hölgyként értelemszerűen nem töltött annyi időt velük, az antológia többi szereplői közül pedig Babits és Balázs Béla nem élt a városban). Közülük *A duk-duk affér* után Juhász keserűen-kurucosan válaszolt Adynak az egész irodalmi társaság nevében, melynek titkára is volt, de utóbbi kettő sem volt rest, bármennyire is rajongtak Adyért. Dutka 1908 decemberében küldött rövid cikket Zubolynak, a készülő *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja* részére, olyan mondatokkal, miszerint ezen a pár hónap alatt országszerte meghurcolt fiatal könyvön nemcsak az „öreg májak epéje” csorgott végig, de immár „a Judás csókja is ott ég” rajta!¹⁷ E nem finomkodó mondatokkal ő is megerősítette Juhásznak a *Független*

¹¹ Ld. JUHÁSZ Gyula, „A duk-duk affér után”, *Független Magyarország*, 1908. nov. 22., 20.; ADY Endre, „A Duk-duk-afférhoz: Válasz A Holnapnak”, *Független Magyarország*, 1908. nov. 26., 10.

¹² „Ady Endre levele Emőd Tamásnak, 1908. dec. 28.?” in *Ady Endre levelezése II...*, kiad. HEGYI és VITÁLYOS, 133.

¹³ „Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. nov. 22.” Uo., 102.

¹⁴ „Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. dec. 5.” Uo., 114.

¹⁵ „Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. dec. 24.” Uo., 128.

¹⁶ Évekkel később, Ady halála után Juhász már megértőbben ezt „a magányos oroszán elbődülése”-nek nevezte, „aki le akarta rázni magáról barátai és ellenségei koloncát egyaránt”.

¹⁷ DUTKA Ákos, „A Holnap”, in *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, szerk. SZERDAHELYI Sándor, 119–120 (Budapest: Korvin Testvérek Könyvnyomdája, 1909), 119.

Magyarországban közölt tételmondatait, miszerint Ady csak nyert *A Holnappal*, ellenében a többi hat költővel, akik szerencsétlenségükre mind az igaztalan Ady-epigonság vádját kellett, hogy elszenvedjék. Mégis, ha Ady így döntött, joga volt hozzá, tudomásul veszik, de – „Hatan a kik megmaradtunk” (írja Dutka) „erős hittel a mi törekvéseink útján”¹⁸ – viszik tovább az antológia (és az akkor még remélt új folyóirat) ügyét, épp a vádakat cáfolandó. 1908 késő őszén a fiatal Emőd Tamás is keserűen fogalmazott, megátkozta szeretett mesterét a *Jávorka nótájában*. A vers *A Holnap új versei* közt, vagyis az 1909 tavaszán megjelent második antológiában is helyet kapott.¹⁹

Minderről 1923-ban, Emőd *Nyugatban* közölt visszaemlékezésében persze egy szó sem esett. Ady egykori botlását nem is lett volna ildomos újfent előhozni, legfeljebb csak a bocsánatkérését, megtérését. És Ady valóban kibékült váradi cimboráival 1909 januárjában. A hármaskép akár akkortájt is készülhetett volna. Igen ám, de Emőd éppen nem ezt, hanem a másikat, Ady portréját mondta – tévesen – *A duk-duk* cikk utáinak. Az bizonyosra vehető, hogy 1908 novembere és 1909 januárja között semmiféle közös, ünnepi fotográfia nem készült *A Holnap* egyetlen tagjával sem. Mindezek részletezésére azért volt szükség, mert ha elfogadjuk, hogy a két fotó egyetlen napon született, akkor mindkettő 1908 januárja és 1908 októbere között készült, vagy – ám erre gyakorlatilag semmi esély nincs – mindkettő csak 1908 utáni lenne. Ha ez utóbbi, több ok miatt kizárható feltételezést joggal el is vetjük, Emőd többnyire pontatlan visszaemlékezésében szerepel még egy fontos utalás, amire érdemes figyelni: Rozsnyay Kálmánra. Ady diszkrétén megbánta fullánkos írását, de a publikum előtt ezt persze nem ismerte be, büszkesége nem is engedte volna. A sajátosan adys gesztust őrző Rozsnyaynak szóló dedikálása 1908. december elején: „Rozsnyaynak a Duk-duk ügy részleteit beszélgetve, teljes, de egyelőre diszkrét megbánással, – egyébként pedig szeretettel, Ady Endre”. A PIM Kézirattára kolligátumként, *A Holnap* két antológiáját egybekötve őrző Rozsnyay egykori kincsét, amit tulajdonosa minden poétával dedikáltatott, bár volt, akikkel csak évek múltán sikerült.²⁰ Ady után pár héttel később dedikálta a három említett – ekkor életvitelszerűen Nagyváradon élő – poéta is, méghozzá egy napon, vélhetően egy asztaltársaságnál, 1908. december 12-én. Ők így már láthatták Ady bejegyzését, „diszkrét megbánását” Rozsnyay példányában, de saját soraik többnyire még a csalódás hangján szóltak. (Ekkor ráadásul még nem sejthették, hogy Rozsnyay Kálmán miféle színházi és sajtóbotrányokba keveredik pár héten belül Nagyváradon, ami akaratlanul is rossz fényt vetett a Holnap Irodalmi Társaság fiatal költőire).²¹ Mindezek a felfokozott érzelmi állapotok igazolhatják, hogy Emőd emlékezetében a kezdeti szervezkedésekkor is jelen lévő Ady (1908 februárja vagy áprilisa), a kiteljesedés

¹⁸ Uo., 120.

¹⁹ EMÖD Tamás, „Jávorka nótája”, in *A Holnap új versei*, szerk. KOLLÁNYI Boldizsár (Budapest: Deutsch Zsigmond és Társa, 1909), 178–179.

²⁰ *A Holnap* antológia szerzőinek dedikációi Rozsnyay Kálmánnak, PIM Kézirattár, A. 144. A hat poétán kívül a második antológia előszóírója, Kollányi Boldizsár dedikálja még a kötetet, de megjegyzéseket találunk benne a szegedi Pálos Endrétől (Juhász Gyula barátja, eredeti nevén Eisner Manó), illetve a tulajdonos Rozsnyay Kálmántól is.

²¹ Ld. erről BOKA László, „A Holnap »kültagjai« és a karrier: Két évnýtány”, in BOKA László, *Peremek és középpontok: Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról* (Budapest: Balassi Kiadó, 2018), 35–64., illetve BÍRÓ-BALOGH Tamás, „A Holnap társaság »botrányos« kültagja: Rozsnyay Kálmán Nagyváradon”, *Tiszatáj* 62, 11. sz. (2008): 115–135.

és beérkezés, vagyis *A Holnap* közönség elé lépése (1908. szeptember–október),²² s az őket ért tetemes számú külső támadások közt Ady novemberi belső meghasonlása (az *Uj Idők*ben közölt talányos cikke) idősíkjai miatt kapcsolódhattak egybe. Emőd egy ponton viszont maga is azt írja, hogy mindaz, amit Ady későbbi terveiről, utazásairól, szanatóriumi terveiről ebben a levelében megemlített, azok megtörténtét „ma már nem tudom időrenddel megállapítani”. Ezért több mint fenntartásokkal érdemes kezelnünk azon mondatát is, miszerint az egyéni portré „akkori lejegyzéseim nyomán olyanformán állapítható meg, hogy egy-két hónappal a »duk-duk affér« utáni időből való.”²³ Emőd tehát nyilvánvalóan tévedett, feltehetően az 1908-as fontos és sűrű év lebegett csak a szeme előtt, az akkori szervezkedések és megvalósulások izgatott és kusza időszaka, amikor Ady valóban gyakran megfordult Nagyváradon, s emlékezésében e sorsdöntő eseményeket akarta felidézni, mintegy a közlendő fotográfiákhoz kötve megismételni.

Ha tehát a képek 1908-ban készültek, a kérdés továbbra is az, hogy mikor: tavasszal avagy ősszel? A tavaszi időpont mellett – amit E. Csorba Csilla feltételez, februári vagy áprilisi lehetőségeket megjelölve – több őszi időpont is elképzelhető lenne: 1908 szeptemberében legalább kettő, s októberben is minimum egy. A második (háromalakos) fényképről legutóbb Bánfi Tamás írt a *Kortárs* hasábjain,²⁴ csakhogy ő teljesen figyelmen kívül hagyta a két fotó nyilvánvaló összetartozását a datálásra vonatkozó fejtegetései során. Mindemellett ő csupán Emőd egy 1934-es dedikációjára és akkor született pár sorára hivatkozva állítja (pontosabban készpénznek veszi), hogy a fotó a *Nagyváradai Napló* szerkesztőségében készült volna, ami bizonyosan nem tartható, a kép egyértelműen fotográfusi műtermi beállításban készült. Ugyanebben a dedikációban Emőd a fotográfiáról már annyit írt: „1907 körül”. Bánfi, aki helyesen megkérdőjelezi ezt az időpontot – ha más miatt nem, hát azért, mert 1907-ben a *Nyugat* még nem létezett –, a helyszínt tekintve hitelt ad Emődnek, tévesen. (Ugyanitt egy birtokában lévő négyoldalas, Sugár Jenőnek szóló Emőd-levelét is közöl. Minthogy annak az érintett fotográfiához nincs köze, külön nem térek ki itt rá, az jól látható viszont, hogy az 1943-as levél mellé küldött fotó – esetünkben a háromalakos fotográfia – leírása sem a helyszínt, sem az időpontot tekintve egyáltalán nem vehető készpénznek, sőt.) Bánfi Nagy Mihály személyét is a *Nagyváradai Napló*hoz köti Emőd emlékezetére hagyatkozva, ami nyilvánvaló tévedés: Nagy az említett időszakban még a helyi rivális lapnál, a *Szabadságnál* dolgozott, ahogyan az többek között a neki szóló Ady-levelék címzéséből is egyértelműen kitűnik.

Az azonban egyáltalán nem kizárt, amit Bánfi is feltételez a „hármás” fotográfia időpontja kapcsán, hogy 1908 tavasza helyett az valójában az év őszén, például *A Holnap* szeptemberi bemutatkozó estjén, vagyis a Vajda Jánosnak szentelt ünnepség alkalmával készült volna. Tudvalévő, hogy az ünnepi esten Emőd olvasta fel Adynak erre az alkalomra írt, *Egy néhai költő* című versét (ami utóbb *Néhai Vajda János* címmel került kötetbe),

²² *A Holnap* 1908. szeptember 27-én tartotta Nagyváradon a Vajda Jánosnak szentelt irodalmi ünnepségét, egyúttal első nyilvános bemutatkozását. A Lédával az oldalán megjelenő Ady előadást tartott az esten, *A Holnap* afféle programszövegének tekintett írást a *Nagyváradai Napló* 1908. szeptember 29-i száma közölte. A *Holnap* Irodalmi Társaság ekkor még hivatalosan nem alakult meg; az alakuló ülés csak 1908. október 14-én volt.

²³ EMÖD, „Két Ady-kép...”

²⁴ BÁNFI Tamás, „Ady fényképe: Emőd Tamás Várad című verse és a Rózsavölgyi Kiadó szerkesztőjéhez írt levele”, *Kortárs* 62, 6. sz. (2018): 37–40.

Ady pedig meglehetősen éles hangú, a konzervatív, hivatalos irodalom egyes nagyjait sem kímélő előadást tartott. A közös fotó akár közvetlenül ezt megelőzően, délelőtt is készülhetett. De ha így lenne, rögvest adódik egy fontos kérdés: miért nem szerepel rajta maga az ünnepelelt antológia? Pontosabban, miért „csak” a *Nyugat* egyes számai szerepelnének? És hol vannak róla az egyéb poéták, főként a költői hetesfogat legjelentősebb helyi erőt, szervezőit jelentő Juhász és Dutka? Tudjuk, hogy Babits nem volt jelen a nagyváradi városháza dísztermében rendezett fényes ünnepségen, az első antológiát szerkesztő Antal Sándor pedig már Skandináviában tartózkodott szeptemberben, de a többiek jelenléte akkor is indokolt lett volna. Ha Lédáé érthetően nem is, aki pedig otthon volt 1908. szeptember legvégén Adyval, hisz ez volt az első, a helyi nyilvánosság előtt is vállalt „irodalmi” felléptük. S hol van a Holnap Irodalmi Társaság akkori, első elnöke, Dénes Sándor? Ünnepi öltözetre – ami az indoklásban Bánfinál szerepel s érvként hangzik el 1908 szeptembere mellett – egyéb dátumokon is bőven volt ok s lehetőség.

Ady 1908 során több ízben járt Váradon, ha a gomblyukban látható virág valóban őszirózsa, ahogyan Emőd írta még a *Nyugat*ban közölt írásában, az októberi alakuló ülés inkább lehetne a dátum. A *Holnap* szeptember 27-i bemutatkozása mellett ugyanis az október 14-i dátum sem kizárt, ez volt ti. a Holnap Irodalmi Társaság hivatalos megalakulásának időpontja. Ady azon is jelen volt, ráadásul ott már visszafogottabb hangnemben igyekezett csillapítani a leginkább Juhászék által kiélezett vidék–főváros ellentétet is, mondván *A Holnap* „nem akar irodalmi Barbizon lenni”.²⁵ Ráadásul ismerjük Ady 1908. október 8-i budapesti táviratát Nagy Mihálynak, melyben azt kéri: „Foglalj Európába szobát, várj éjjeli gyorsnál. Ady”.²⁶ Szeptemberben és októberben tehát bizonyos, hogy Ady több napot a városban töltött. Az is tény, hogy nem egy ízben jelent meg kedves városában félig inkognitóban, csupán a szűkebb baráti köréhez tartozókat értesítve, velük mulatozva egy-egy átutazásakor, s csak ha valami oknál fogva mégis több napra maradt, akkor vette fel a kapcsolatot másokkal, „hivatalosságokkal”, ami nem volt nehéz, hamar híre ment, hogy a városban tartózkodik. A képen mellette látható két fiatal a bizalmasa volt, akikkel talán a legszívesebben tartózkodott együtt ezekben az években. Egy baráti összejövetelhez a Müller kioszkban vagy másutt viszont nem kellene feltétlenül ünnepi öltözet! Ugyanakkor, ha biztos, sőt tervezett a fotózkodás, s nem légből kapott, hirtelen ötlet, mint ahogyan Emőd utólag, 1923-ban állítja, akkor az nagyon is passzol Ady jól megtervezett, minuciózus önképépítő felfogásához, amúgy is igényes (anyagi lehetőségeit messze túllépő) öltözködéséhez és életviteléhez. A háromalakos képen, a három férfiú gomblyukában ráadásul lehet adott esetben tavaszi virág is, leginkább egy gerbera, amely már a 18. századtól ismert volt Magyarországon, s kellő gondoskodással egész évben nyílt, egyszerűen az Emőd visszaemlékezésében szereplő „őszirózsa” is leginkább csak félrevezető. Fontosabb, lényegesebb kérdés, hogy milyen *Nyugat*-lapszámokat látunk előttük az asztalkán, s mi végre.

²⁵ „*A Holnap* nem akar éretlen falusi, vidékieskedő forradalom lenni, amolyan irodalmi Barbizon; nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen [...] *A Holnap* a felébredő kultúrérdeklődést és irodalmi lelkiismeretet akarja ébren tartani és fokozni. És hogy erre hivatása van, – eddigi gyönyörű működése bizonyítja.” Ld. a *Nagyváradi Napló* 1908. október 16-i híradását, illetve Ilia Mihály közlését. ILIA Mihály, *A Holnap születése*, Irodalomtörténeti Dolgozatok 13, 89–101 (Szeged, 1960), 49. sz. jegyzet.

²⁶ Az Európa nevű szálló a vasútállomás közelében, a Stern-Brüll ház szomszédságában volt. A táviratot ld. „Ady Endre távirata Nagy Mihálynak, 1908. okt. 8”, in *Ady Endre levelezése II...*, kiad. HEGYI és VITÁLYOS, 85.

Ehhez látnunk kell, hogy van *A Holnap* első hivatalos ünnepségét, majd a társaság alakuló ülését megelőzően más lehetséges őszi időpont is a fényképek keletkezésére.

Az ügyvédjelölt Nagy Mihály, aki „félistenként imádta Adyt”, 1908 őszén szigorlatra készül, s ajánló sorokat kér barátjától. Ady pedig Nagy érdekében – ez is ritkaság – egyenesen Somló Bódognak ír, aki ekkor már nem a váradi Jogakadémián, hanem Kolozsvárott egyetemi tanár: „nagyon szeretné [ti. Nagy], ha Farkas Lajos tanár úrnak pár jóindulatú szóval ajánlaná. Én is nagyon kérem Önt erre, mert akiről szó van, nagyon derék, jeles, nagy értelmű fiú.”²⁷ Mindez 1908. szeptember 15-én! Ady *A Holnap* ünnepélyes bemutatkozó estje, a hónap végi Vajda János-ünnepség előtt is Nagyváradon tartózkodott, s nyilvánvalóan beszélt, találkozott Nagy Mihállyal. Párizsi és velencei utazása után ezt írja a kérése mellé Somlónak: „én most érkeztem pár napra [...] utazom megint haza, falura (Érindszent, Szilágy-vm) elbujni.” Ady Lédával közös útja végén értelemszerűen megállt Váradon, a múzsa szülővárosában, a költő „ünnepélyesebb” ruhája akár ennek is betudható lenne. Nem kizárt, hogy akár a *Nyugat* szerepeltetése is. Ady Párizsból írt ugyanis még 1908 augusztusában sürgető levelet Osvátnak, jelezve, hogy „kértem a *Nyugat* utolsó négy számát”, azokat viszont nem kapta meg velencei utazásukig sem. A hazafelé úton tudjuk, hogy megálltak Lédával Kaposváron, budapesti megállóról viszont nem tudunk. Nem kizárt, hogy a lapokat így eleve Nagyváradra kérte, oda küldték utána. *A Holnap* pedig még hivatalosan nem jelent meg ekkor, még „csak” beharangozták, így nem is szerepelhet a képen. Mindez a szeptember közepi dátumot valószínűsítheti elsődlegesen.

Mindez persze nem, vagy csak egy hajszállal erősebb érv, mint az 1908 tavaszi lehetséges időpont, legfeljebb Ady változó hangulataihoz mérten vastagszik az a hajszál, de ettől még mindkét esetben megáll a legfőbb indoklás, ami a fotó(k)hoz kívánczik: *A Holnap* szellemi szövetségést látott s remélt a *Nyugat*ban 1908 tavaszán, de érthetően 1908 kora őszén is. Ady a kezdeti pezsgő, reménykedő helybeli szervezkedések idején (februárban még őt akarták az induló lap főmunkatársának megtenni) és a párizsi-velencei útjáról hazatérve is készíthet ilyen fotót. Az antológia ünnepélyes bemutatásakor is ez a szellemi azonosulás lesz a modernnek „táborai” közt a legfőbb üzenet. (Más kérdés, hogy a *Nyugat* sajnálatosan fanyalgó, meglehetősen felületes kritikát közölt Kemény Simon révén októberben, épp a konzervatív osztály idején, Juhászék legnagyobb döbbenetére, s később a második antológiáról sem volt túl jó véleménnyel, riválist látva a helyi csoportosulásban.) Az viszont vitathatatlan, amit Emőd visszaemlékezésében ki is emel, hogy a fényképek, de leginkább az egyéni portréfotó még „a boldog, vidám Adyt mutatja, a csillámló szeműt, mosolyos szájút”.²⁸ Ady itt valamiben reménykedik, bizakodik, vagy legalábbis büszke. A *Nyugat* legelső számai éppúgy lehetnek ezek, mint a bemutatásra kész antológia, előttük pedig 1908 egyéb *Nyugat*-számai is szerepelhetnek, például az augusztusiak, melyekben Ady szintén versekkel szerepelt. Biztos csak az, hogy az antológia országos „berobbanása” előtti időről beszélünk, ezen belül az, hogy tavasz (leginkább április) vagy kora ősz (szeptember közepe): nehezen eldönthető.

²⁷ Somló Bódog szeptember 26-án kelt válaszeleveléből az idekívánczó rész: „Igen, Nagy Mihály a római jogból, sajnos, nem volt megmenthető. Minthogy azonban csak ebből az egy tárgyból esett baja, könnyű lesz a rendbehozatal.” „Somló Bódog levele Ady Endrének, 1908. szept. 26.”, Uo., 83.

²⁸ Emőd, „Két Ady-kép...”

Érdeemes az egész év szempontjából is felidézni persze, hogy Ady 1908 legelején tulajdonképpen állás nélkül marad, kénytelen megválni a *Budapesti Naplótól*, s ez igen mélyen érinti. 1908 első hónapjaiban – mint leveleiben maga írja elkeseredve – végleg „leszámol” Budapesttel, az éppen csak elindult *Nyugat* még nem tud biztos egzisztenciát nyújtani. Február legutolsó napján írja Biró Lajosnak Berlinbe, hogy „most telt le három havas fölmondásom a B. N-nál [...] azt hiszem vége mindennek”,²⁹ ugyanazon a napon Párizsba Lédáéknak így fogalmaz: „Utálok, utálok szívemből Budapestet”.³⁰ Ady ekkor mond örömmel igent a nagyváradi szervezkedőknek, akik kezdetben még folyóirattervvel állnak elé. Antal Sándor 1908. március 11-én ezt írja neki: „A lap ügye jól áll”, s „május elsejére, vagy még hamarabb felveheti a kívánt 400 korona előleget”.³¹ A *Budapesti Naplótól* való elszakadás, a bizonytalanság tehát februárban még nem, de áprilisban már mutathat bízakodóbb Ady-tekintetet Nagyváradon. Ady 1908. április első két napján ismét Nagyváradon tartózkodik, ráadásul Budapestről jövet, s már Párizsba készül. Ady ugyanekkor több ízben dicséri a *Nyugat* 1908. márciusi számaint, Lédáéknak Nagyváradon 1908. április 2-án kelt levelében pedig megerősíti: „Egy bizonyos, hogy Budapesttel végképp szakítottam”.³² Mindezen túl, Ady magánéletében és írói pályáján is fordulatokat hoz az esztendő, nagyon nehéz olyan alkalmat találni, amikor nem a magányos, beteg, vívódó Adyt, hanem egy optimistábbat látnánk. 1908. szeptember közepe e kivételes időszakokhoz tartozott, akkor is, ha rövid volt. Nem véletlen, hogy Ady ekkor viszi el Lédáját a szülői házhoz, Érmindszentre.

Mindezekkel együtt úgy gondolom, van az április–szeptember datálási tengelyen túl más megoldandó kérdés is az irodalom- és fotótörténészek előtt e két ismertem is ismeretlen fénykép genealógiáját és utóéletét illetően. Legalább ilyen fontos kérdés lehet például, hogy a Lember-féle műterempapírra 1910. márciusi dátumot író Emődhez mikor került a háromalakos kép, s hogy mikor került alá Juhász két sora. Nem kizárt, hogy Juhász éppen 1910 márciusában (netán két kerek évvel a fotó elkészülte után?) írta rá szép sorait. De vajon addig Emődnek nem volt példánya e fényképből? Azt tudjuk, hogy Emőd 1934. május 4-én Budapesten ezt a fotográfiát ajándékozta Sugár Jenőnek, a *Várad* című versének kéziratával együtt „a váradi szép napokra gondolva”. (Sugár Jenő a Rózsavölgyi és Társa Kiadó szerkesztője volt.) De milyen formában adta? Eredetit vagy reprodukciót? A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára is csak egy reprodukciót őriz, az OSZK Kézirattárának Emőd-fondjában pedig nincs nyoma e képnek. Bánfi Tamás nem említi, hogy eredeti vagy csupán kópia került a tulajdonába. Elképzelhető, hogy Rozsnyay Kálmán gyűjteményébe került egy eredeti, akinek – mint szó volt róla, hisz Emőd is ezt írta – az egyéni Ady-portré is a birtokában volt? Csupa megválaszolandó kérdés.

Utaltam rá, hogy Rozsnyay 1908 decemberétől kezdődően pár hetet Nagyváradon töltött, 1909 januárjában komolyabb sajtóbotrány is kialakult körülötte (az ő fordításában játszotta a helyi Szigligeti Színház ősbemutatóként a *Pádua hercegnőjét*, az első előadásoknak pedig ő volt a konferansziéja, de a színpadon a modern költészetéről is „értekezett”), amiről nem csupán a helyi, de az országos lapok is beszámoltak. Ha a hármójukat ábrázoló fotográfia ekkor már nagyváradi körökben ismert volt – s minden bizonnyal az

²⁹ „Ady Endre levele Biró Lajosnak, 1908. febr. 28.,” in *Ady Endre levelezése II...*, kiad. HEGYI és VITÁLYOS, 20.

³⁰ „Ady Endre levele Diósi Ödönéknak, 1908. febr. 28.,” Uo., 21.

³¹ „Antal Sándor levele Ady Endrének, 1908. márc. 11.,” Uo., 30.

³² „Ady Endre levele Diósi Ödönéknak, 1908. ápr. 2.,” Uo., 40.

volt –, majdnem kizárt, hogy a Juhással jó barátságot ápoló Rozsnyay legalább egy kópiát ne akart volna – akkor, ott vagy utóbb – beszerezni. Szinte bizonyos, hogy az egyéni Ady-portré ekkor került a tulajdonába, akárcsak a begyűjtött dedikációk *A Holnapban*. Rozsnyay afféle fő foglalkozásként Ady-relikviákat gyűjtött. „Ha Juhász vagy valamelyikünk egy fél-bemaradt vers kéziratát az asztalon felejtette, Rozsnyay gondosan felszedte és féltve rejtette el kopott, nagy havelockja zsebében” – írta róla Dutka Ákos.³³ Rozsnyayék (a Dapsy Gizellával 1908-tól kibontakozó kapcsolata, majd 1910-es házasságkötésük után) kalandos-tragikus életet éltek, a pár Szeghalom, majd a kiépülő Horthy-éra elejének börtönévei után Nógrádverőcén telepedhetett le. Itt a négy mestergerendás parasztszoba egyikét kizárólag az Ady-gyűjtemény tette ki, mely valóságos múzeum volt. A *Színházi Élet* 1928-as számában a nógrádverőcei házban tett látogatás kapcsán írják: „Fanatikusa a művészetnek. A hisztériáig imádja a művészi tárgyakat.”³⁴ A cikk, mely rövid interjú is közölt, képekkel is illusztrálta az egykori muzeális gyűjteményt, köztük Rozsnyay dolgozószobáját, benne Wilde íróasztalával, Rodin egyik mellszobrával és egy agyag kéztanulmánnyal, ami később a Szépművészeti Múzeum tulajdona lett, Anatole France üdvözlő sorával, Déryné díszpoharával, Egressy Gábor kézzel hímezett arcképével stb. Természetesen az Ady-gyűjteményt is említi, ami később a nagyvárad Ady Emlékmúzeum alapját képezte. Mint azt ifj. Hlatky Endre főispántól és a megvásárláshoz vele tartó Tabéry Gézától tudjuk, Rozsnyay az Adyhoz, Lédához és *A Holnap*hoz köthető relikviáit 1942 decemberében adta el 7500 pengőért Nagyvárad városának.³⁵ A gyűjtemény még eljutott Nagyváradig, jelentős része, közel a fele ugyanakkor a háborús időkben (bombázás vagy tűzvész következtében) odaveszett. Elképzelhető, hogy ezért nem található egyetlen példány sem egyik itt tárgyalt fotográfiából sem a nagyvárad Ady Emlékmúzeumban.

További lappangó kópiák, netán eredetiek ettől persze még föl-fölbukkanhatnak, kiegészítve jelenlegi tudásunkat, akár új részleteket is megvilágítva egy már most is érdekesen kusza ügyből. Az új adatok mindig felülírhatnak korábbi ismereteket, ez a tudományos igényű állományfeltárás lényeges sajátossága, de azokat csak a szakértő szem veszi észre: az, amelyet tapasztalata, elkötelezettsége és alázata segíti az ismeretanyag mellett nyomozásaiban eligazodni. Ki tudná s példánzá ezt jobban, mint a fotográfiának és az irodalmi muzeológiának egy életet szentelő E. Csorba Csilla?!

³³ DUTKA Ákos, *A Holnap városa: Regényes korrajz a nagyvárad Ady Emlékmúzeumáról* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1955), 229.

³⁴ „Magyarország leggazdagabb koldusa, aki Wilde Oszkár íróasztalán dolgozik, Lenbach festette meg az arcképét és Rodin mintázta meg a szobrát”, *Színházi Élet* 18, 35. sz. (1928): 22–24, 22.

³⁵ HLATKY Endre, „Ady Endre és a »Holnap« múzeuma Nagyváradon”, *Magyar Csillag* 3, 5. sz. (1943): 302–305.